

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของเมือง

หัวข้อเรื่อง :

1. การตั้งถิ่นฐานและการกลายเป็นเมือง
2. ตัวอย่างของการพัฒนาชุมชนเมือง
3. ความเป็นเมืองจากยุคเริ่มแรกจนถึงปัจจุบัน
4. การเจริญเติบโตของกรุงเทพมหานคร

วัตถุประสงค์ :

เมื่อศึกษาบทที่ 2 จบแล้ว นักศึกษาจะสามารถ

1. เข้าใจถึงสาเหตุของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์จนกลายเป็นชุมชนเมือง
2. เรียนรู้ถึงรูปแบบของเมือง และการขยายตัวของชุมชนเมืองแบบต่างๆ
3. เรียนรู้ถึงประวัติความเป็นมาของเมืองในยุคต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันโดยย่อ
4. ทราบถึงลักษณะการขยายตัวของกรุงเทพมหานครจากอดีตถึงปัจจุบัน ตลอดจนปัญหาของกรุงเทพมหานคร

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของเมือง

1. การตั้งถิ่นฐานและการกลายเป็นเมือง (Unbanization)

การตั้งถิ่นฐานหมายถึง การอยู่เป็นหลักแหล่งอันถาวร มีการสร้างอุปกรณ์และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ขึ้นมา รวมทั้งอาคารบ้านเรือน ที่กำบัง ทรัพย์สินสมบัติ ถนนหนทาง รั้วกำแพง นอกจากนี้ยังรวมไปถึงบทบาทหน้าที่และรูปร่างของการตั้งถิ่นฐานเป็นส่วนรวมด้วย องค์ประกอบทั้งหมดคือผลรวมของวัฒนธรรมหนึ่งๆ ซึ่งอาจแตกต่างกันไปจากวัฒนธรรมกลุ่มอื่นก็ได้ (จักรชัย, 2527) การศึกษาถึงการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบัน นอกจากจะทำให้เราเข้าใจลักษณะองค์ประกอบโครงสร้างของการตั้งถิ่นฐานในระยะเวลาอันแล้ว ยังทำให้เห็นถึงระบบของการตั้งถิ่นฐานทั้งหมดซึ่งอาจประกอบด้วย จำนวน ขนาดและระยะทางของบริเวณตั้งถิ่นฐานแต่ละแห่งไม่ว่าจะเป็นชนบทหรือเมือง ยิ่งไปกว่านั้นสิ่งก่อสร้างตลอดจนสิ่งของทรัพย์สินสมบัติทั้งหลายที่อยู่ก้นหนต่าง ๆ อาจทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจดีความเป็นมาของผู้อาศัยในแหล่งตั้งถิ่นฐานนั้นได้ แหล่งตั้งถิ่นฐานในปัจจุบันคือผลรวมของรูปแบบที่เกิดขึ้นในอดีต และสะท้อนให้เป็นช่วงระยะเวลาของการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในแง่ของสังคม ความชำนาญ ความรู้ทางวิชาการ ความเจริญทางเศรษฐกิจ ตลอดจนการสืบเนื่องของวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี (Brock and Webb, 1968)

สำหรับการกลายเป็นเมือง (urbanization) เป็นกระบวนการที่เพิ่งปรากฏขึ้นในตอนต้นศตวรรษที่ 19 นี้เอง ก่อนปี ค.ศ. 1850 ไม่มีประเทศใดหรือสังคมใดที่สามารถเรียกได้ว่าเป็นสังคมเมืองล้วน แต่หลังจากนั้นไม่นานก็มีสหราชอาณาจักรเพียงประเทศเดียวเท่านั้นที่มีลักษณะเป็นแหล่งชุมชน อีก 80 ปีต่อมาประเทศอุตสาหกรรมทั้งหมดก็ก้าวสู่ความเป็นแหล่งชุมชนในระดับต่างกัน ส่วนประเทศอื่นๆ ในโลกปัจจุบันก็กำลังตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกระบวนการกลายเป็นชุมชนเมืองดังกล่าว

กระบวนการอันซับซ้อนทางสังคมและเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปในสังคมหนึ่ง จากสภาพความเป็นอยู่แบบชนบทโดยทั่วไปได้ก้าวไปสู่ความเป็นแหล่งชุมชนเรียกว่า กระบวนการกลายเป็นแหล่งชุมชนเมือง (urbanization) ซึ่งที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงในประเทศหนึ่งก้าวไปสู่ระดับหนึ่งในเวลาหนึ่ง เรียกว่าระดับของแหล่งชุมชน นั่นคือ อัตราส่วนของประชากรที่อาศัยอยู่ในแหล่งที่จัดว่าเป็นเขตชุมชนเมืองต่อจำนวนประชากรทั้งหมด ดังนั้นจึงขึ้นอยู่กับว่าเขตชุมชนเมืองในประเทศหนึ่งๆ จะมีค่าจำกัดความอย่างไร ที่แน่ชัดนั้นก็คือไม่มีค่าจำกัดความเป็นสากล ดังนั้น จึงก่อให้เกิดปัญหาในเรื่องการเปรียบเทียบระดับของแหล่งชุมชนเมือง (ฉัตรชัย, 2527)

ในภูมิภาคหนึ่งหรือประเทศหนึ่ง ถ้าเราทราบขนาดหรือจำนวนประชากรในเขตเมืองแต่ละเมืองแล้ว ก็รวมจำนวนประชากรในเขตเมืองดังกล่าวทั้งหมดเข้าด้วยกัน แล้วหาระดับจำนวนประชากรทั้งหมดของภูมิภาคหรือของประเทศนั้นๆ แล้วคูณด้วย 100 ก็จะได้ผลลัพธ์เป็นร้อยละของความเป็นเมือง หรือเรียกว่า อัตราร้อยละของประชากรเมือง (percentages of Urban population)

$$\text{อัตราร้อยละของประชากรเมือง} = \frac{\text{จำนวนประชากรในเขตเมืองทั้งหมด}}{\text{จำนวนประชากรทั้งประเทศ}} \times 100$$

ถึงแม้ว่าข้อมูลของการกลายเป็นเมืองจะไม่สามารถวัดได้สมบูรณ์นัก และข้อมูลต่างๆ ดังกล่าวยังอาจมีผิดพลาดอยู่บ้าง แต่สิ่งที่กระจ่างชัดก็คือ การอพยพโยกย้ายของประชากรเข้าสู่เมืองในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา อยู่ในอัตราที่สูงมาก (ดูตารางที่ 2.1) และ (รูปที่ 2.1) แสดงการเปรียบเทียบอัตราร้อยละของประชากรเมืองในภูมิภาคหลักทั้ง 10 แหล่ง ในช่วงระหว่าง ปี ค.ศ. 1950 และ ปี 1980 (ค่าประมาณ) (Brunn, 1983)

ตารางที่ 2.1 ประชากรเมืองของโลกแยกตามภูมิภาค ปี ค.ศ.1950 และ 1980

ภูมิภาคของโลก	1950		1980	
	ล้านคน	(%)	ล้านคน	(%)
อเมริกาเหนือ	105	64	196	79
ยุโรปตะวันตก	177	60	260	74
โอเชียเนีย	8	64	17	73
ลาตินอเมริกา	67	41	237	64
ยุโรปตะวันออกรวมสหภาพรัฐเซีย	108	39	243	62
แอฟริกาเหนือรวมตะวันออกกลาง	26	26	112	48
เอเชียตะวันออก	112	17	358	33
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	23	13	90	24
เอเชียใต้	69	15	199	22
ซิมบับเวแอฟริกา	17	10	80	22
รวมทั้งโลก	715	29	1792	41
รวมกลุ่มประเทศพัฒนาแล้ว	457	53	842	72
รวมกลุ่มประเทศด้อยพัฒนา	257	16	950	30

ในช่วงเวลาดังกล่าวประชากรของโลกที่อาศัยอยู่ในเมืองเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 29 เป็นประมาณร้อยละ 41 สำหรับในกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้วก็ยังคงมีประชากรในเมืองในอัตราสูงยิ่งขึ้นจากร้อยละ 53 เป็นร้อยละ 72 แต่ในประเทศด้อยพัฒนามีอัตราเพิ่มของประชากรในเขตเมืองที่ขยายตัวมากจากประมาณร้อยละ 16 เพิ่มขึ้นเกือบสองเท่าเป็นร้อยละ 30 อาจกล่าวได้ว่าอัตราการเพิ่มประชากรในเมืองของประเทศด้อยพัฒนาที่คิดเป็นอัตราส่วนที่สูงมากกว่าในส่วนอื่นๆ ของโลก อเมริกาเหนือ ยุโรปตะวันตก และ โอเชียเนีย ยังคงเป็นภูมิภาคที่มีอัตราประชากรเมืองสูงที่สุด ขณะที่ภูมิภาคอันกว้างใหญ่ไพศาลนับตั้งแต่ซิมบับเวแอฟริกา

เอเชียใต้ และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีอัตราประชากรเมืองอยู่ในเกณฑ์เบาบางคือ ประมาณร้อยละ 22 ถึง 24 ซึ่งชี้ให้เห็นว่าในดินแดนแถบนี้ประกอบไปด้วยกลุ่มประเทศด้อยพัฒนาที่มีสภาพความเป็นอยู่แบบชนบท และสภาพทางเศรษฐกิจที่ยังล่าช้าอยู่อย่างเห็นได้ชัด (ดูตารางที่ 2.2 และรูปที่ 2.2 ประกอบ)

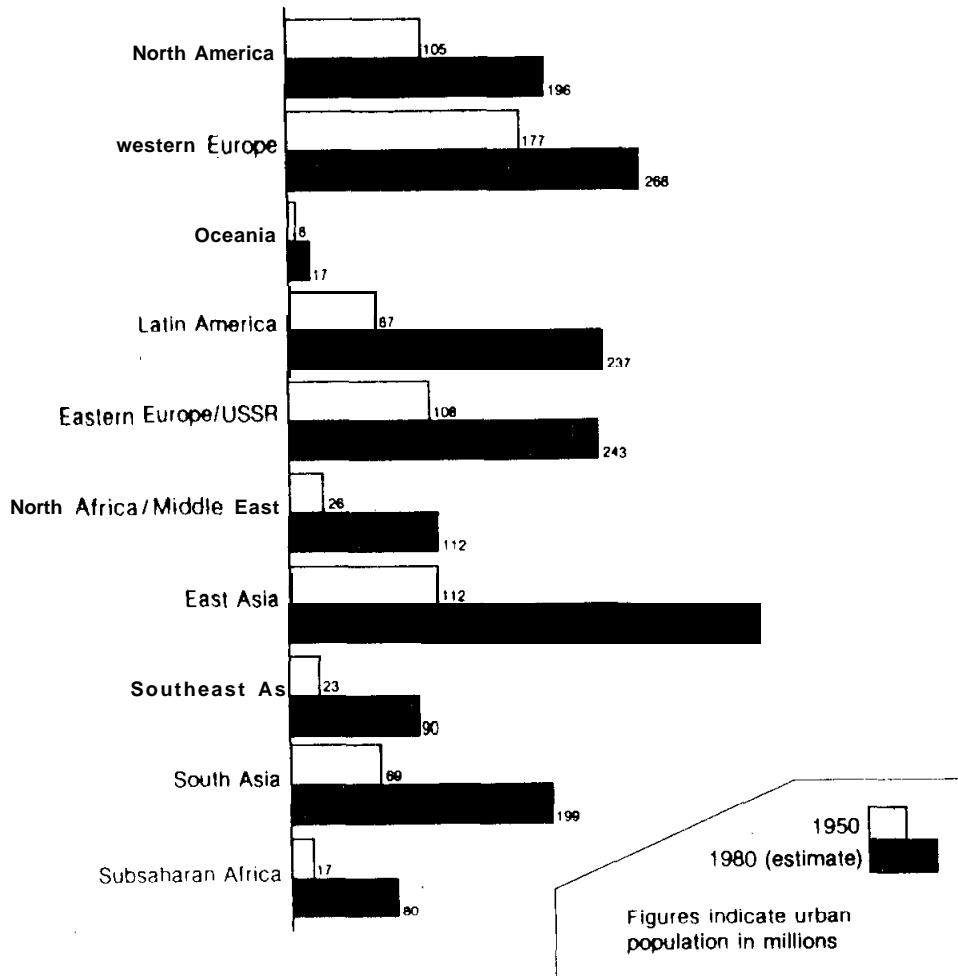

Figure 2.1 Urban Population of Major World Regions, 1950 and 1980. (Source: Data derived from United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *Global Review of Human Settlements, Statistical Annex*, published by Pergamon Press, New York, 1976.)

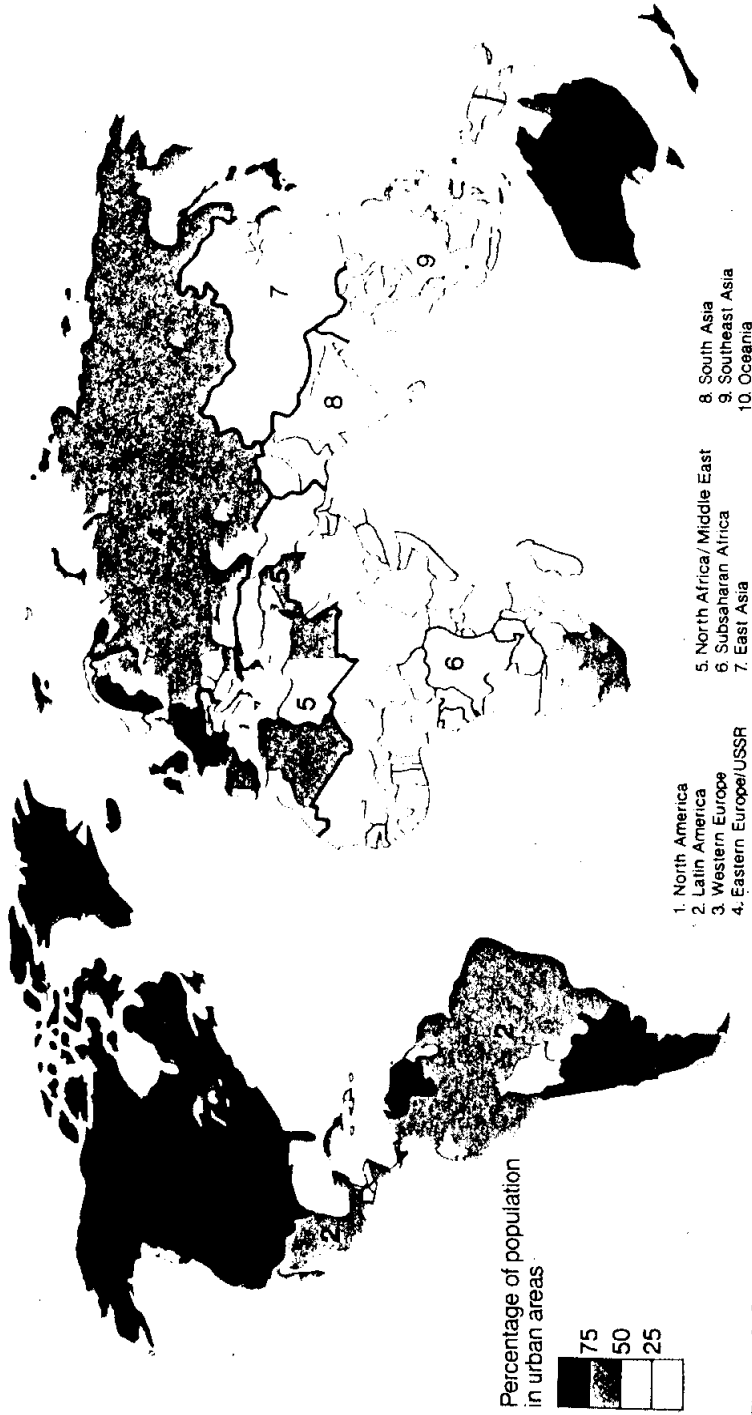

Figure 2.2. World Urbanization by Country. (Source: Data derived from United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *Global Review of Human Settlements, Statistical Annex*, published by Pergamon Press, New York, 1976.)

จากตัวเลขจริงของประชากรที่คิดเป็นร้อยละแสดงให้เห็นถึงการเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดของอัตราการขยายตัวของประชากรเมืองในประเทศด้อยพัฒนา ในปี ค.ศ. 1950 ประเทศพัฒนาแล้วมีประชากรเมืองคิดเป็นเกือบสองเท่าของประชากรเมืองของประเทศด้อยพัฒนา แต่พอถึงปี ค.ศ. 1980 ประเทศด้อยพัฒนาโลกวดเข้ามาจนกระทั่งผลต่างเหลือเพียง 100 ล้านคน หรืออาจกล่าวได้ก็อย่างหนึ่งว่า ทุกวันนี้มีประชากรในประเทศด้อยพัฒนาที่อาศัยอยู่ในเมืองถึงกว่าพันล้านคนยิ่งกว่านั้นจำนวนของเมืองในประเทศด้อยพัฒนาที่เพิ่มขึ้นเร็วกว่าจำนวนของเมืองในประเทศพัฒนาแล้ว (ดูตารางที่ 2.3 และรูป 2.3) ในปี 1950 มีเพียง 900 เมืองเท่านั้นในโลกที่มีประชากรในเมืองมากกว่าแสนคน แต่พอปี 1980 ตัวเลขเพิ่มขึ้นเป็น 2,200 เมือง ในจำนวนนี้พบว่าเมืองในประเทศพัฒนาแล้วเพิ่มขึ้นจาก 557 เมือง เป็น 1,061 เมือง แต่ในขณะเดียวกันเราพบว่าเมืองในประเทศด้อยพัฒนาเพิ่มขึ้นเป็นคอกเห็ด คือเพิ่มขึ้นจากประมาณ 350 เมือง เป็น 1,140 เมือง ยิ่งกว่านั้นยังพบว่าทุกวันนี้ในกลุ่มประเทศด้อยพัฒนามีเมืองที่ประชากรเกินล้านคนถึง 116 เมือง เปรียบเทียบกับกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้วซึ่งมีเมืองที่ประชากรเกินล้านคนเพียง 110 เมือง เท่านั้น และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือ ตัวเลขจำนวนมหานคร (supercities) ที่มีประชากรมากกว่า 5 ล้านคนขึ้นไป มีจำนวนสูงถึง 15 แห่งในประเทศด้อยพัฒนา ซึ่งประชากรยังคงขยายตัวขึ้นอย่างน่าตกใจในมหานครเหล่านี้ ในขณะที่ในกลุ่มประเทศพัฒนาแล้วมีเพียง 11 แห่ง และมีอัตราการขยายตัวต่ำหรือลดลงด้วยซ้ำ

ความไม่สอดคล้องกันของการเจริญเติบโตของเมืองในภูมิภาคต่างๆ ดังกล่าวแสดงให้เห็นอย่างแจ่มชัดในการเจริญเติบโตของเมืองอย่างน่าสังเกตุ ในช่วงเวลาประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา จำนวนเมืองที่มีประชากรกว่าแสนคนได้เพิ่มขึ้นถึงสองเท่าตัว นาคิดที่ว่าจะกินเวลาอีกนานเท่าใดจำนวนเมืองจะเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าอีกครั้งหนึ่ง ไม่มีสัญญาณที่แสดงได้ว่าอัตราการกลายเป็นเมืองในประเทศด้อยพัฒนาจะลดลงได้ (ในความเป็นจริงมันกลับเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ) แนวโน้มดังกล่าวอาจประกันได้ว่า

- (1) จำนวนร้อยละของประชากรเมืองจะยังคงเพิ่มขึ้นต่อไปในประเทศด้อยพัฒนา

- (2) จำนวนประชากรเมืองรวมทั้งหมดในประเทศที่ยังคงพัฒนาจะขยายตัวเร็วยก
จนจำนวนเกินกว่าประชากรเมืองของประเทศพัฒนาแล้ว ทั้งนี้เป็นผลจาก
อัตราการขยายตัวทางประชากรที่รวดเร็วกว่าประเทศที่รวมกับอัตราการอพยพจาก
ชนบทสู่เมืองเป็นไปอย่างคั่งเนื่อง
- (3) จำนวนนครและมหานครในประเทศที่ยังคงพัฒนาจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว
โดยที่อัตราเพิ่มในประเทศพัฒนาแล้วมีอัตราเพิ่มต่ำมาก

Table 2.2 THE WORLDS MOST URBANIZED NATIONS 1980 (EST)

(A population of at least 1 million 50% of more urban)

Region and Nation	Urban Population (%)	Region and Nation	Urban Population (%)
Western Europe		Latin America (cons)	
Sweden	80	Mexico	67
West Germany	85	Colombia	66
Denmark	84	Brazil	64
Netherlands	81	Cuba	64
United Kingdom	79	Peru	60
France	79	Panama	55
Belgium	74	Nicaragua	51
Spain	72	Jamaica	50
Greece	61	Subsaharan Africa	
Switzerland	60	South Africs	52
Finland	59	North Africa/Middle East	
Austria	5599	Kuwait	92
Eastern Europe/Soviet Union		Israel	85
East Germany	76	Iraq	60
Soviet Union	64	Lebanon	65
Bolgaria	63	Algeria	55
Czechoslovakia	61	Egypt	51
Poland	60	Tunisia	51
North America		South Asia	
Canada	81	(None)	
United States	79	Southeast Asia	
Oceania		Singapore	93
Australia	87	East Asia	
New Zealand	85	Hong Kong	96
Latin America		J a p a n	79
Chile	86	Taiwan	70
Venezuela	85	Mongolla	57
Uruguay	83	South Korea	53
Argentina	82		

Soucre: Derived from Table 1 in Global Review of Human Settlements Statistical Annex. United Nations: Department of Economic and Social Affairs. published by Pergamon Press. New York, 1976. pp. 22-49.

ควบคู่กันจึงดูเหมือนว่าเรากำลังอยู่ในยุคของ "Superconurbation" รูปแบบของการขยายตัวที่พบเห็นในประเทศด้อยพัฒนาทุกวันนี้ก็คือว่า ยิ่งเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ก็ยิ่งขยายตัวเร็ว ดังนั้น เมือง (towns) จะขยายตัวเร็วกว่าหมู่บ้าน (villages) นคร (cities) จะขยายตัวเร็วกว่าเมือง (towns) นครที่มีประชากรมากกว่าหนึ่งล้านคนจะขยายตัวเร็วกว่านครที่มีประชากรต่ำกว่าหนึ่งล้านคน และนั่นหมายความว่ามหานครที่มีประชากรมากกว่า 2.5 ล้านย่อมขยายตัวไวกว่าเร็วที่สุด (Brunn and Williams, 1980) ที่น่าสนใจว่าอัตราการขยายตัวในปัจจุบันของเมืองในประเทศพัฒนาแล้วเป็นร้อยละ 2 และในประเทศด้อยพัฒนาเป็นร้อยละ 4.2 เช่นนี้เรื่อยไป ผลลัพธ์ก็คือ ภายในปี ค.ศ. 2000 เมืองต่างๆ ต่อไปนี้จะกลายเป็น "Superconurbations" เม็กซิโกซิตี ประเทศเม็กซิโก, เซาเปาโล และริโอเดจาเนโร ประเทศบราซิล, เชียงไฮ้ และปักกิ่ง ประเทศจีน, บอมเบย์ นิวเดลี กัลกัตตา ประเทศอินเดีย, โซล ประเทศเกาหลี, บลูโนส แอเอส. ประเทศอาร์เจนตินา, ไคโร ประเทศอียิปต์, เตฮราน ประเทศอิหร่าน, กรุงเทพฯ ประเทศไทย, มะลิना ประเทศฟิลิปปินส์, ลิมา ประเทศเปรู, โบโกตา ประเทศโคลอมเบีย, และลอสแอนเจลิส-ลองบีช ประเทศสหรัฐอเมริกา, ซึ่ง "Superconurbation" ส่วนใหญ่จะอยู่ในประเทศด้อยพัฒนา พื้นที่ที่มีอยู่จะไม่สามารถให้ทรัพยากรที่จำเป็นในการดำรงชีพแก่ประชากรเมืองได้อย่างเพียงพอ เมืองต่างๆ ดังกล่าวจะต้องเผชิญกับปัญหาการดำรงชีพในเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ยุค "Superconurbations" นี้ จะเป็นยุคที่จะมีการจัดระเบียบทางสังคมใหม่ นำมาซึ่งระบอบทางการเมือง ศาสนา และครอบครัวแบบใหม่ พลังแห่งความร่วมมือระหว่างประเทศด้อยพัฒนากับประเทศพัฒนาแล้วจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ทำให้ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายจะเริ่มรับรู้ประสบการณ์ของการรับผลประโยชน์และปัญหาของการเกิดเป็นเมือง และการเกิดอุตสาหกรรมที่ทันสมัย

TARLE 2.3 CITIES OF THE WORLD
 population 100,000 on More 1950 and 1980 (est)

	1950	1980(est)
<u>World Total</u>		
Over 5 million	6	26
2-5 million	24	71
1-2 million	41	129
500,000-1 million	101	249
200,000-500,000	281	727
100,000-200,000	453	999
Total	906	2201
<u>More Developed Countries</u>		
Over 5 million	5	11
2-5 million	15	31
1-2 million	28	68
500,000-1 million	61	118
200,000-500,000	173	351
100,000-200,000	275	482
Total	557	1061
<u>Less Developed Countries</u>		
Over 5 million	1	15
2-5 million	9	40
1-2 million	18	61
500,000-1 million	40	131
200,000-500,000	108	376
100,000-200,000	178	517
Total	349	1140

Source: Derived from Table 5 in Global Review of Human Settlements Statistical Annex, United Nations: Department of Economic and Social Affairs, published by Pergamon Press New York: 1976, pp.60-76.

2. ตัวแบบของการพัฒนาชุมชนเมือง

นักเศรษฐศาสตร์ได้พัฒนาวิธีการศึกษาในเชิงปริมาณเพื่อที่จะอธิบายถึงการรวมตัวเป็นเมือง ซึ่งในหัวข้อนี้เราจะได้ทราบถึงวิธีดังกล่าวสามวิธีคือ (1) การอธิบายตามความประสงค์อันใดอันหนึ่ง (ad hoc explanations) (2) การศึกษาตามแนวกว้าง โดยศึกษาจากรากฐานทางวัฒนธรรม (broad, culture - based approaches) (3) ตัวแบบตามลำดับขั้น (a stages model) การอธิบายตามความประสงค์อันใดอันหนึ่งของต้นกำเนิดและการพัฒนาการของเมืองเป็นเรื่องง่าย และยังคงค่อนข้างจะเป็นสมมติฐานที่มีประโยชน์ การศึกษาทางด้านวัฒนธรรมเพื่ออธิบายพัฒนาการของเมืองโดยเน้น จิตวิทยาสังคม เทคโนโลยี และปัจจัยอื่นๆ เพื่อเป็นกุญแจนำไปสู่การพัฒนาชุมชนเมือง ส่วนตัวแบบตามลำดับขั้น ก็เป็นการแบ่งพัฒนาการของเมืองออกเป็นช่วงเวลาต่างๆ หรือเป็นลำดับขั้น ซึ่งในแต่ละลำดับขั้นจะอธิบายถึงก้าวต่อไปถึงความพร้อมในโครงสร้างทางเศรษฐกิจของเมือง ในการศึกษาแต่ละวิธีนี้จะให้ทางเลือกของการมองถึงต้นกำเนิดและการพัฒนาการของเมือง ซึ่งเมื่อรวมเข้าด้วยกันแล้วจะก่อให้เกิดโครงสร้างที่เป็นประโยชน์ในการชี้ชัดในการกำหนดแนวทางการพัฒนาเมืองได้เป็นอย่างดีทีเดียว (Brown, M. Douglas. 1974)

2.1 Ad Hoc Models

การอธิบายตามความประสงค์อันใดอันหนึ่งของการกลายเป็นเมืองโดยการกำหนดลงไปเป็นกรณีพิเศษที่น่าสนใจอย่างครอบคลุมทั่วๆ ไป อย่างไรก็ตามการอธิบายในลักษณะนี้ทำให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งในกระบวนการกลายเป็นเมืองในภาพรวมได้เป็นอย่างดี ประเด็นที่เราจะมองประกอบไปด้วย (1) ความได้เปรียบอันเป็นทุนเดิม (initial - advantages) ที่น่าจะนำมาถกเถียงกัน มักจะกล่าวกันว่าเมืองเกิดขึ้นเพราะความได้เปรียบอันเป็นทุนเดิม อาทิเช่น อยู่ใกล้กับทรัพยากรที่จำเป็น การมีแหล่งน้ำสะอาดที่จำเป็นในการบริโภค และการลำเลียงขนส่งที่ช้อยู่ก็เป็นตัวอย่างของความได้เปรียบที่เป็นทุนเดิม (2) Edgar Hogver ได้พูดถึงการเกิดเมืองในหลายกรณีว่าเกิดขึ้นจากจุดเปลี่ยนถายการขนส่ง (transshipment

points) ทำเรือในยุคแรกๆ ของอเมริกาซึ่งใช้เป็นสถานที่ขนถ่ายสินค้าจากต่างประเทศลงจากเรือ แล้วบรรทุกขึ้นไปยังขบวนรถไฟเพื่อส่งต่อไปยังชาวไรนา (ผู้ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ในยุคนั้นจนกระทั่งถึงปี 1860) (Hoover, Edgar. 1948) (3) การอธิบายตามความประสงค์อันใดอันหนึ่งอีกกรณีก็คือ ผลจากการเป็นประตู่ (threshold effect) ที่จะเข้าถึงสิ่งที่ต้องการ จากหมู่บ้านเล็กๆ ที่เจริญขึ้นเป็นเมืองได้ก็เพราะ ประชาชนรอบๆ หมู่บ้านมีความต้องการสินค้าที่ผลิตได้ในหมู่บ้านนี้ เมื่อกระแสความต้องการรุนแรงมากขึ้นก็จะชักนำให้มิชุนคนไปมาหาสู่มากขึ้นจนกลายเป็นเมืองไปในที่สุด (4) หลักการเกิดเมืองอีกประการหนึ่งก็คือ หลักการรวมตัวทางเศรษฐกิจ (agglomeration economics) (Hoover, Edgar. pp. 78-80) หน่วยผลิตต่างๆ จะมุ่งสู่เมืองที่ผลิตัวตุลิตบสำหรับผลผลิต และเมืองก็ยังเป็นแหล่งที่จะมีผู้อยู่อาศัยอยู่ไกลๆ อีกด้วย ซึ่งตรงกับหลักการประหยัดภายนอกทางเศรษฐศาสตร์ (external economics) ซึ่งก่อให้เกิดผลในการประหยัดอันเนื่องมาจากขนาดการผลิตที่ขยายใหญ่ออกไป และทำให้ต้นทุนต่อหน่วยของการผลิตลดต่ำลง ทั้งนี้เป็นผลมาจากการมีขนาดของตลาดที่ใหญ่พอ (5) ในประการสุดท้าย สมมติฐานการรวมตัวกันอยู่รายรอบของไมร์คาล (Myrdal's circular and cumulative causation hypothesis) (Myrdal, Gunner. 1957) ที่อาจนำมาใช้อธิบายการพัฒนาของพื้นที่เมืองได้ หลักการอันนี้มุ่งเน้นว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ (หรือสังคม) ทุกครั้งจะมีต่อการเปลี่ยนแปลงอื่นๆ ในทางที่สนับสนุนตามมามากในทิศทางเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่น ถ้ามีการสร้างสนามบินขึ้นใหม่ ก็จะมีการสร้างถนนไฮเวย์ขึ้นมาใหม่ และพื้นที่โดยรอบก็จะเต็มไปด้วยภัตตาคาร โรงแรม และสถานบริการต่งขึ้นตามมา

ที่กล่าวมาแต่ละหลักการได้อธิบายถึง (1) การเกิด (2) พัฒนาการในระยะเริ่มต้น หรือ (3) พัฒนาการในระยะหลังของเมือง แต่ยังไม่มืหลักการใดที่สามารถอธิบายถึงพัฒนาการที่ว่า ไปของการเกิดเมืองได้อย่างชัดเจน

2.2 The Lampard cultural-Based Approach

อริค แลมพาร์ด ให้ความสำคัญถึงการเกิดเป็นแหล่งชุมชนเมืองทั่วไปในลักษณะที่มีการวิเคราะห์ที่ซับซ้อนยิ่งขึ้นในผลงานของเขาที่ชื่อ "The history of cities in economically advanced areas" (Lampard, Eric 1954-1955) แลมพาร์ดได้สร้างแนวทางการศึกษาภาวะการกลายเป็นเมืองที่อาจเรียกว่า "spatial-technical-cultural approach" (การศึกษา พื้นที่ - วิทยาการ - วัฒนธรรม) โดยวิเคราะห์ว่าการเกิดเมืองในระยะเริ่มแรกเกิดจากความชำนาญเฉพาะอย่าง (specialization) และการแบ่งงานกันทำ (division of labor) ซึ่งเป็นเหตุปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจและทางวัฒนธรรมควบคู่กันไป ตามที่คณะของแลมพาร์ดแล้ว ความชำนาญเฉพาะอย่างและการแบ่งงานกันทำเกิดขึ้นจากสิ่งจูงใจทางวิทยาการในกระบวนการเคลื่อนไหวและสะสมกันมาจากอดีตถึงปัจจุบัน การจัดพื้นที่ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นผลโดยตรงจากกระบวนการนี้ การผลิตและการกระจายผลผลิตจึงกลายเป็นกิจกรรมหลักภายในเมือง ภาคเศรษฐกิจของชุมชนจึงมีลักษณะที่ยึดโยงพึ่งพาซึ่งกันและกันมากขึ้น และเริ่มมีแรงดึงดูดเอาทรัพยากรจากดินแดนที่อยู่ถัดไปของเมือง (hinterland) โดยหลักของผลประโยชน์เชิงเปรียบเทียบ (Comparative advantage) จะสามารถอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองที่ทำให้เกิดการเจริญเติบโตขึ้นมาได้

ถึงแม้ว่าจะค่อนข้างกว้าง แต่การศึกษา พื้นที่ - วิทยาการ - วัฒนธรรมจะสามารถชี้ให้เห็นถึงสภาพของลักษณะทางสังคมได้จากการค้นหาประวัติของอาณาเขตเมือง ดังนี้ (1) ระดับและรูปแบบของความชำนาญเฉพาะอย่าง (2) การเปลี่ยนแปลงทางวิทยาการและสิ่งจูงใจ (3) การกระจุกตัวของประชากร และ (4) ประโยชน์เชิงเปรียบเทียบของเมืองในการผลิตสินค้าและบริการเฉพาะอย่าง

2.3 Stage of Urban Development

สองวิธีที่กล่าวมาแล้วข้างต้นยังขาดองค์ประกอบที่สำคัญอันหนึ่ง นั่นก็คือ "คำนึงถึงการเกิดเมืองอย่างเป็นขบวนการ (process)" เมื่อเป็นอย่างนี้เราน่าจะมาพิจารณา

ถึงตัวแบบบางตัวแบบที่อธิบายถึงพัฒนาการของเมืองอย่างมีลำดับขั้นตอนในช่วงเวลาที่ผ่านมา แต่อย่างไรก็ดี ขอให้ระลึกเสมอว่าไม่จำเป็นที่ทุกๆ เมืองจะต้องดำเนินไปตามขั้นตอนทุกขั้นตอนดังเช่นในตัวแบบกลาวไว้ ตัวแบบที่สร้างขึ้นอย่างค่อนข้างรวบรัดแต่มีประโยชน์อย่างสำคัญในการอธิบายถึงขบวนการ ในการพัฒนาเมือง อาทิเช่น Rober Lopez* และ Eugene Smolonsky** ซึ่งทั้งสองท่านต่างก็ได้สร้างตัวแบบตามลำดับขั้นของพัฒนาการเมืองอย่างน่าสนใจและมีประโยชน์มาก แต่ทั้งสองตัวแบบพูดถึงเมืองในยุคหลังศตวรรษที่ 19 ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งพูดถึงสภาพบ้านเมืองของเมืองในยุคเดียวกันที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและอนาคตในประเทศสหรัฐอเมริกา

นักเศรษฐศาสตร์อีกท่านหนึ่งที่ได้สร้างตัวแบบตามลำดับขั้นทางการพัฒนาประเทศคือ W.W Rostow*** ซึ่งอาจจะประยุกต์มาใช้ในการพัฒนาเมืองได้เป็นอย่างดี จากลำดับขั้นตอนต่างๆ ที่ Rostow ได้อธิบายในรายละเอียดชี้ให้เห็นถึงจุดหลักในการพัฒนาของพื้นที่เมืองส่วนใหญ่ในสหรัฐอเมริกาในปัจจุบันนี้

Rostow ได้แบ่งการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศออกเป็น 5 ลำดับขั้น คือ

- (1) สภาพสังคมแบบดั้งเดิม (the traditional society)
- (2) ขั้นเตรียมการสู่การทะยานขึ้น (the preconditions for take-off)
- (3) ขั้นทะยานขึ้น (the take-off)
- (4) ขั้นเร่งรัดการขยายตัว (the drive to maturity)
- (5) ขั้นอุดมสมบูรณ์ (the age of high mass consumption)

* ดูรายละเอียดใน Robert Lopez, "The Crossroads within the Wall", in the *Historian and the City*, Oscar Handlin and John Burchard, eds., pp. 27-43 (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1963)

** ดูรายละเอียดใน Eugene Smolensky, "The Conception of Cities," *Explorations in Entrepreneurial History* 2, 2nd Ser. (1965): 90-131.

*** ดูรายละเอียดเพิ่มเติมจาก W.W.Rostow, *The Stages of Economic Growth* (London and New York: Cambridge Univ. Press, 1964)

2.4 สรุป

การขยายตัวและการพัฒนาเมืองมีสาเหตุมาจาก (1) มีความได้เปรียบเป็นทุนเดิม (2) เป็นจุดเปลี่ยนถ่ายของการขนส่ง (3) เป็นทางไปสู่สิ่งที่ต้องการ (4) การรวมตัวกันทางเศรษฐกิจ (5) ขบวนการรวมตัวกันอยู่รายรอบ ไม่เพียงแต่เท่านั้น ขบวนการพัฒนาเมืองเกี่ยวข้องกับลักษณะของพื้นที่ วิทยาการ และวัฒนธรรมในภูมิภาคนั้นเช่นกัน และยังเป็นไปได้ที่จะอธิบายการพัฒนาเมืองอย่างมีขบวนการเป็นลำดับขั้น ถึงแม้ว่าตัวแบบลำดับขั้นในที่นี้จะไม่ได้หมายความว่าทำไมจึงมีการเจริญเติบโตเกิดขึ้นก็ตาม ซึ่งปัญหานี้จะถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวในบทต่อไป สำหรับในหัวข้อต่อไปนี้จะพิจารณาประวัติศาสตร์ของการเกิดเมืองต่อไป

3. ความเป็นเมืองจากยุคเริ่มแรกจนถึงยุคปัจจุบัน

แหล่งที่เรียกว่าเมืองเกิดขึ้นเมื่อ 5,500 ปีล่วงมาแล้วในแถบตะวันออกกลาง และต่อๆ มาเมืองก็ได้ขยายตัวไปสู่ส่วนต่างๆ ของโลก คำว่าเมือง (City) มีความหมายเท่ากับอารยธรรม (civilization) ซึ่งมาจากภาษาละตินที่ว่า ซิวิลิส (civities) อันหมายถึงชาวเมือง (citizen) ปัจจัยสำคัญซึ่งทำให้เกิดเมืองนั้น เนื่องจากมนุษย์เรารู้จักตั้งหลักแหล่งเป็นที่แน่นอนและสามารถผลิตอาหารได้มากมาย รู้จักกักเก็บอาหารไว้ในยามจำเป็น นอกจากนี้ยังสามารถขีดเขียนและบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ทำให้เกิดกฎหมาย วรรณคดี และศาสนาขึ้นมา สิ่งที่ดีติดตามมาก็คือ การบริหารสังคมที่มีประสิทธิภาพก็เกิดขึ้น ยิ่งกว่านั้นสภาพแวดล้อมก็มีส่วนส่งเสริมด้วยคือ โดยทั่วไปจะต้องมีลมฟ้าอากาศที่เหมาะสมและอุดมสมบูรณ์ ซึ่งในสมัยก่อนก็ได้แก่บริเวณลุ่มแม่น้ำใหญ่ๆ ในเขตอบอุ่นนั่นเอง (Sjoberg 1965) เมืองจะคงความเป็นเมืองอยู่ได้หรือสามารถขยายตัวใหญ่ขึ้นได้ ต้องอาศัย ความเป็นศูนย์กลาง (centrality) ความเป็นสัญลักษณ์ (symbol) และสวัสดิการ (welfare) ซึ่งเมืองโดยทั่วไปจะต้องมีคุณสมบัติต่างๆ ดังกล่าวไม่มากนักเลย (Brock and Webb, 1968) เมืองจะต้องเป็นศูนย์กลางของชนบทรอบๆ ในด้านการคมนาคมติดต่อ ในด้านการแจกจ่าย

และบริการสินค้า ความเป็นแหล่งกลางที่เกิดจากการแบ่งแยกแรงงาน และยึดหลักความสะดวก โดยการเลือกทำเลที่ตั้งให้เหมาะสมที่สุด นั่นคือกิจกรรมต่างๆ จะมารวมกันอยู่ตรงใจกลางเมือง

3.1 เมืองในยุคเริ่มแรก

เมืองในยุคเริ่มแรกถือกำเนิดในแถบเมโสโปเตเมียเมื่อประมาณ 5,500 ปีมาแล้ว ตรงบริเวณลุ่มน้ำไทกรีส และยูเฟรติส โดยเริ่มต้นจากหมู่บ้านต่อมากลายเป็นเมืองขนาดย่อม เมืองเหล่านี้มีหน้าที่บริการและขายสินค้า เช่น เมือง Ur, Erech และ Lagash เป็นต้น (Smailes, 1953) ต่อมาพวกสุเมเรียนสามารถคิดตัวอักษรขึ้นใช้ในการขีดเขียนและเก็บบัญชี ตลอดจนคิดวิธีการวัดต่างๆ ขึ้นมาใช้ได้ ทำให้เกิดชนชั้นชนใหม่คือ พวกเสมียนพนักงานการค้าไม้และโลหะช่างฝีมือและพ่อค้ากลายเป็นกลุ่มชนที่สำคัญต่อเมือง กองทหารก็เริ่มเกิดขึ้น โดยทำหน้าที่คุ้มครองพ่อค้า และรักษาความปลอดภัยของเมือง ส่วนพระมหามีหน้าที่ควบคุมในเรื่อง การทนน้ำและแจกจ่ายน้ำ ต่อมาก็เกิดมีทนายความหรือนักกฎหมายมาเพื่อทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยในเรื่องสิทธิการใช้น้ำ นี้คือคุณสมบัติของเมืองที่มีการแบ่งแยกแรงงานตามความชำนาญเฉพาะ อย่าง

ในราว 3,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช เมืองไคแพร์ขยายออกไปสู่ชายฝั่งตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน แผ่ขยายออกไปที่อ่าวเปอร์เซีย ในขณะที่เดียวกันเมืองก็ได้ปรากฏขึ้นในทางลุ่มน้ำสินธุในอินเดีย และลุ่มแม่น้ำฮวงโหในจีน (Dickinson, 1959)

3.2 เมืองในยุคคลาสสิก

ราว 1,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช ชาวโชนิเซียนและกรีกมีความสามารถทางการค้าและแสวงหาเมืองขึ้น ปรากฏว่าชาวกรีกได้ประสบความสำเร็จในการผูกขาดการค้าและขยายอาณาเขต ในสมัยจักรพรรดิอเล็กซานเดอร์ กรีกมีอาณาเขตจดอินเดีย เอเชียกลาง และแม้แต่แหล่งอารยธรรมเดิม ทำให้วัฒนธรรมของกรีกแผ่ไปทั่วบริเวณดังกล่าว

ทางตะวันตกโรมันได้รับอารยธรรมของกรีกไว้ และได้ขยายเมืองสู่ภาคพื้นยุโรปเหนือ เทือกเขาแอลป์ขึ้นไป มีการสร้างเมืองขึ้นตามขนาดของความสำคัญ จึงนับได้ว่า เกิดอันดับขนาดเมืองมาแล้วตั้งแต่สมัยนั้น โรมเป็นเมืองหลวงและศูนย์กลางของจักรวรรดิที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ถ้ารวมเอาเขตชุมชนทั้งหมดจะมีขนาดใหญ่ที่สุดกินเนื้อที่ 4,940 เอเคอร์ โรมจึงเป็นเมกะโลโพลิสแห่งแรกของโลก (Mumford, 1961) รองลงมาจากรอมก็เป็นหัวเมืองสำคัญของแต่ละแคว้น ส่วนเมืองอันดับสามและสี่ก็คือศูนย์กลางการบริหารในแต่ละเขตตอนนั้นจึงเป็นเมืองรอง ส่วนมากอยู่ตามชายแดนตลอดคุ่มน้ำไรต์-คาบูน ส่วนเมืองทางตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เป็นศูนย์กลางทางการค้าและอุตสาหกรรมจึงมีขนาดใหญ่ เช่น เอเธนส์ อเล็กซานเดรีย แอนติออก และ คอนสแตนติโนเปิล

3.3 เมืองในสมัยกลาง

หลังศตวรรษที่ 6 ไปแล้ว เป็นช่วงเริ่มศตวรรษกลาง เกิดเป็นระบบฟิวดัลซึ่งถือเป็นศูนย์รวมทางด้านเศรษฐกิจและสังคม การปรับปรุงการเกษตรรอบๆ แหล่งตั้งถิ่นฐานเหล่านี้ผิดแผกกันไป วิทยาการทางด้านเกษตรที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นคือ คันไถ มีการปลูกพืชหมุนเวียน พร้อมกันนั้นก็มีการถลุงเหล็กเพื่อประดิษฐ์เกราะและอาวุธต่างๆ ให้กับกลุ่มอัศวิน กลุ่มเกษตรกรก็ได้ประโยชน์จากการประดิษฐ์เครื่องมือใหม่ๆ ที่ทำด้วยเหล็ก มีการปรับปรุงพื้นที่เพาะปลูก การระบายน้ำ การปรับปรุงการเกษตรจึงมีผลต่อการเพิ่มประชากรและยกระดับความเป็นอยู่ ในที่สุดทำให้กำลังวังชาของเมืองฟื้นฟูขึ้นใหม่ได้อีก

ภายในเมืองนอกจากศาสนาจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญแล้ว ยังมีกลุ่มสมาคมช่างฝีมือที่ประกอบอาชีพอย่างเดียวกัน จัดเป็นกลุ่มที่มีความสามัคคีกลมเกลียวกันอันก่อให้เกิดกลุ่มแรงงานฝีมือ ส่วนพ่อค้าเร่ พ่อค้าของชำในร้านและกลุ่มอาชีพอื่นก็มีสมาคมของตนอีกต่างหาก โดยมีพระและขุนนางเป็นผู้อุปถัมภ์ สมาคมช่างฝีมือเป็นผู้กำหนดการผลิต การจำหน่าย และช่วยยกระดับความเป็นอยู่ของชนชั้นกลางนี้ขึ้นมา เพราะเป็นกลุ่มที่สนใจเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจเท่านั้น

รูปแบบของเมืองในสมัยนี้มี 3 ลักษณะคือ (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, หน้า 19-20)

(1) รูปแบบของเมืองที่ตกทอดมาจากสมัยโรมัน มักจะมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมคานหาอยู่ตรงใจกลางเมือง และเมืองใหม่ได้ขยายออกไปรอบๆ เมืองเก่า

(2) เมืองที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นที่มีการเติบโตขึ้นมาเอง มักจะขาดระเบียบสัณฐานของเมืองมักจะเป็นรูปวงรี ทางเดินของคนและสัตว์เลี้ยงแต่เดิมคดอวยๆ กลายเป็นถนนคดไปมาภายในเมือง

(3) เมืองที่มีการวางแผนก่อนการตั้งถิ่นฐาน มักจะมีโครงสร้างเป็นแบบตาหมากรุกตรงกลางใจเมืองเมืองตลาด หรือที่ชุมนุมของชาวเมือง

แต่โดยทั่วไปเมืองในสมัยกลางมีรูปแบบไปทั้ง 3 อย่าง สุดแล้วแต่ขั้นพัฒนาการของเมืองนั้น แต่องค์ประกอบอันขาดมิได้ คือ ประสาท โบสถ์ หรือวัด ศาลากลาง สหาคมนช่างฝีมือ ตลาด กำแพงเมือง และประตูเมืองรอบคาน

ในตอนปลายของสมัยกลาง การค้าในระยะไกลเจริญมากเพราะมีสหาคมนพอกำกลุ่มอันซีกทางเหนือ ส่วนทางใต้จากเมืองเวนิสและเยนัว การค้าทางบกข้ามทวีปมีบทบาทสำคัญมาก เส้นทางการค้าเริ่มจากตอนเหนือของอิตาลีและตอนใต้ของฝรั่งเศส รอบๆ ทะเลเมดิเตอร์เรเนียนวกขึ้นเหนือไปทางฝรั่งเศสเข้าสู่แคว้นแฟลนเคอร์ เยอรมันตอนเหนือ และลงไปตามลุ่มน้ำไรน์ และเข้าไปสู่ลุ่มน้ำดานูบ ปรากฏว่ามีเมืองสำคัญเกิดขึ้นตามเส้นทางเหล่านี้เป็นจำนวนมาก

ได้มีผู้คำนวณว่าในตอนปลายสมัยกลางภายใต้อาณาจักรโรมันอันศักดิ์สิทธิ์มีประชากรทั้งหมดราว 1.2 ล้านคน (Dickinson, 1959) และเป็นชาวเมืองประมาณร้อยละ 10-15 โดยมีจำนวนเมืองถึง 3,000 แห่ง ในจำนวนนี้มีราว 12-15 เมือง ที่มีประชากรขนาด 10,000 คนขึ้นไป และมีเมือง 6 แห่ง ที่มีประชากรเกิน 20,000 คน ส่วนเมืองโคโลญและลูเบค มีประชากรเกิน 30,000 คน เมืองที่มีประชากรระหว่าง 2,000-10,000 คน มีราว 15-20 เมือง และเมืองขนาด 1,000-2,000 คน มีราว 150 เมือง ที่เหลือราว 2,800 เมือง มีขนาดประชากรตั้งแต่ 100-1,000 คน (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, หน้า 20.)